

Доц. др Снежана С. Башчаревић¹²

Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић

**ГЕНЕЗА И КАРТЕКТЕР ХУМОРА У
ДОЖИВЉАЈИМА НИКОЛЕТИНЕ БУРСАЋА
БРАНКА ЋОПИЋА**

Апстракт: Аутор у раду отвара феномен генезе и карактера хумора на примеру збирке приповедака Доживљаји Николетине Бурсаћа Бранка Ћопића. То је покушај новог проблемског тумачења. Пишчев дар се најбоље изражавао у краћим приповедачким целинама. Традиционализам, народни дух, реализам и ангажованост су основни елементи Ћопићеве поетике. На основу пишчевих експлицитних исказа и примера у ауторском тексту закључено је да у овом циклусу приповедака основну значењску мрежу чини хумор који се развио из усмене традиције и модела главног јунака. Модел производи директну карактеризацију хумора, јер га усваја као природност. Са њим је писац срастао као са животном материјом своје литерарности. Свет главног јунака Николетине Бурсаћа, јесте пишчев свет и показао се као главно исходиште приче и смеха.

Кључне речи: Б. Ћопић, Н. Бурсаћ, хумор, генеза, карактер.

1. Анализирајући стваралачки опус Бранка Ћопића чије су средиште завичај, детињство и рат из којег је све посматрано, отварамо феномен генезе и карактера хумора¹³. Стваралачки процес овог писца полази од стварног доживљаја и аутентичних података. У његовом књижевном делу је "све из прве руке" (Ченгић, 1977: 217); истина је директно преузета из живота, испричана лако и лежерно, са пуно хумора.

Бранко Ћопић је аутор приповедака и романа (Идризовић, 1981: 53). По обимношћу рада, догађаја и ликова сврстан је међу најзначајније књижевне ствараоце савремене епохе. Кочић је био Ћопићева лектира и узор. Отуда потиче пишчево дубоко осећање за земљу, људе и језик. Друге Ћопићеве књижевне симпатије из младости: народна песма, Љуба Ненадовић, руски реалисти, посебно Гогољ, Чехов и Горки, откривају традиционалну оријентацију овог писца, ближу старим реалистичким приповедачима него савременим писцима, модерним. Традиционализам, народни дух, реализам и

¹² snezanabascarevic@hotmail.com

¹³ Хумор означава човеково расположење. Повезивање хумора са комичним ефектима среће се у ренесансној комедији. У књижевности хумор долази до изражаја већ код усмених приповедача. Чистом хумору у својим делима блиски су Чехов, Нушић, Ћопић. (Речник књижевних термина, "Романов", Бања Лука, 2001, 272 и 273.)

ангажованост су основни елементи његове поезике. Премда је живео у епоси великих књижевних промена и честих осцилација између традиционалног и модерног, стваралаштво је у бити мало мењао. Остао је до краја привржен ангажованом народском реализму, коме је народна револуција дала чврстину и одређеност.

Његове ратне приповетке су кратке и анедотске, засноване на стварним догађајима и личним доживљајима. У познијем периоду стварао је сложеније приповетке, с развијенијом фабулом и већим бројем личности, али је у њима сачувао непосредност, доживљеност и аутентичност сведочења првих ратних прича. Сликао је људе разних категорија, старце, жене, децу, откривао спонтани нехотични хероизам малог човека, претварање мирних сељака у легендарне јунаке. Сурова школа рата није доводила у питање њихов морални лик, већ им је помагала да испоље своје скривене вредности. Ћопић је епски таленат с хумористичком жицом, чија је аутентичност приповедања, већ после објављивања првих књига, била позитивно оцењена од стране критике.

2. У намери да откријемо пишчеве основне уметничке преокупације анализирамо збирку приповедака *Доживљаји Николетине Бурсаћа* у подручју хумора. То је покушај новог проблемског тумачења. Други, важнији разлог за усредсређивање на приповетку садржан је у одавно запаженој околности да се Ћопићев дар, најбоље изражавао у краћим приповедачким целинама. Сам писац је рекао: "Више волим кратку, поетично-хумористичну причу него било шта друго. Осећам да ми то више лежи него роман." (Марјановић, 1990: 45). Збирка приповедака *Доживљаји Николетине Бурсаћа* се, према томе, отвара као нова могућност сликања живота: мање је битна као слика рата и револуције, колико је нова са становишта одређивања генезе и карактера хумора кроз главни лик.

Поједностављеност у приповедању обележава Ћопићеву ратну прозу. (Дреновац, 1964: 23). Да би исправније схватили његову уметност, потребно је да уочимо колико му начин приповедања у привидној поједностављености садржи сложеност истинске уметности. У делу се преплићу хумор и сета. О томе је изјавио: „Моја, у основи весела и подругљива природа, наслијеђена од предака из Лике, привлачила ме је и сценама гдје се човјек смије и збија шалу са својом властитом невољом, кад му се плаче и смије у исти мах.“ (Марјановић, 1990: 51).

Експлицитни пишчев исказ потврђујемо примером из ауторског текста:

„Резервисти Николетина Бурсаћ и Јовица Јеж лутали су неколико дана по Добоју и околним селима тражећи јединицу у коју су упућени, али гдје год би провирили, показало се да нису погодили куд спада. (...) Слани су их у „псећу чету крмећег батаљона“, у „воловски моторизовани пук“ и друге беспослице ...“ (Ћопић, 1964: 12).

Хумор је израз веселог расположења, оптимизма (Милосављевић, 1993: 73) и постаје призма кроз коју писац открива душу добродушних јунака сазданих од „комендије“, како каже Николетина Бурсаћ. Ћопић портретира с великом љубављу „брђанску момчину“ чији лик постаје драг и присан читаоцу:

„Николетину Бурсаћа, партизанског делију, славног митраљесца и касније вољеног командира чете, упознао сам још док је био само босоноги стођаво Николица Бурсаћ.

Било је то првог дана по мом доласку у основну школу.“ (Ћопић, 1964: 5).

У портретирању је проговорио лирик Бранко Ћопић и осведочио најлепше особине и врлине хумора. Чар књиге је у духовитом сликању карактера, природе и психологије главног лика. Николетина Бурсаћ „дугонога дјечачина“ (Ћопић, 1964: 5) „суров је и драг као тврди живот“ (Ћопић, 1964: 10) пишевог завичаја. Битне карактеристике јунака овог модела јесу: емотиван однос према слободи и смисао за хумор. Тако се хумор у приповеткама развија из природе карактера главног јунака. Модел производи директну карактеризацију хумора, јер га усваја као природност. Писца су привлачили људи стамене природе, мрки и ћутљиви, који су у себи скрили примарну животворну снагу и смисао за хумор. Николетина Бурсаћ у приповеци *Сурово срце* строг је и прек када се растаје с мајком:

„- Ницо, јабуко моја чувај се кад тамо одеш - брижно напомиње мати и стално подрхтава нешто од зиме, а нешто од самохране старачке туге.

(...)

-Ајд' к врагу, мајко, дашта ћу, нег' се чувати! - набусито одвраћа мрзовољни Николетина...“ (Ћопић, 1964: 55,56).

Испод суровости крије се осетљиво срце, племенита душевност. Николетинин лик грађен на подлози хумора и лиризма јасно се испољава у акцији или дијалозима. „Незграпна кошчата момчина“ израста као горостасна и оригинална фигура, опор јунак који уме да „осјети како му грч горко жалости“, стиска срце кад угледа мајку:

„-Пази се, срећо моја, буди паметан - меко савјетује уплакана старица и скида му некакав конац са прекратка згужвана шињела, а Николетина се и даље мрзовољно отреса.

-Нос' те белај, мајко, та нећу ваљда бити луд, него баш паметан. Та шта је теби јутрос!“ (Ћопић, 1964 : 56).

Рат је био повод да писац савршено једноставно слика рељефним детаљима Николетину Бурсаћа и његов смисао за хумор у одређеним ситуацијама. Зато се за овај лик може рећи да је подједнако литераран и животни. Као такав објашњава суштину епско-реалистичког поступка и хуморног стила писца. Пишући о драматичним тренуцима у ратном времену, приповедач не скрива тон и дикцију хумора. Откривајући јунаков однос према ратним ситуацијама и смисао за хумор уоквирује његову визуру:

„ (...) Ама откуд ти, мајко?! ... Ух што ме претраши, враг с тобом глогине млатио!

(...)

-Ето-дошла! - скромно је казала старица.

(...)

-Дошла! Видим и ја да си дошла, нијесам ћорав!“
(Ћопић, 1964: 57).

Мајка као да је исклесана од античког лика материнског пожртвовања. Осећање материнства води је сину, у смртну опасност. Син је занет сукобом с непријатељем, али не одваја ока од мајке:

„Николетина пушта први рафал, а онда се за тренутак окрене и маше старој која је застала:

-Брже, брже! Штитићу те ватром!“ (Ћопић, 1964 : 61).

Борба га узима целог, настоји да спречи непријатељу прилаз, али у исто време штити и одступницу мајци. Николетинин хумор спонтано се рађа на терену који букти од устанка и садржи примесе сељачке досетљивости.

Хумор писца избија из животног искуства, из опсервације и талента за усмено приповедање. Јавља се на терену сељачког живота где се предања и народне досетке неисцрпно освежавају новим варијантама, где се гаји духовитост и шеретско мудровање. То потврђује сцена на гробљу:

„То је гроб мог покојног дједа Тодора. Та нећу ваљда држати положај тамо код Бурђа Мајкића, кад ми је ту, на два корака, прва родбина.“

(...)

„-Праштајте, кумови, пријатељи и комшије, што вас узнемирисмо. Знамо и ми да је ово свето гробље, а не бањалучко вашириште на коме се пуца у лимене зецове. Али шта ћеш, невоља нас наћера да и вас позовемо за савезнике. Хвала на помоћи и не замјерајте на галами, другови покојници!“ (Ћопић, 1964: 26, 29).

У приповеци *Обрачун с богом* уочавамо да је на сеоском терену Ћопићев хумор живахнији, доброћудан и фамилијаран:

„Николетина, добродушно намргођен, гледа Италијана и мачку па се окреће матери:

-А овај твој... једе ли он мачке или је то, тек онако - прапаганда?“ (Ћопић, 1964: 43).

Николетинина природа је природа пишевог завичаја коју је доживео срцем детињства. У језгру карактера и природе јунака је кршевито поднебље, плаха крв, неповерење перма околини, али испод грубе, елементарне сељачке природе куца голубије срце. У тој противречности налазио је Ћопић елементарну жицу хумора. Хуморна је и следећа слика:

„-Мајко, - свечано започиње Николетина и удара дланом по столу – одсада да знаш: нема бога!

(...)

-Па ко ће нам онда дати драгу кишу кад бога нема?

-Неће нико. Шта ће нам киша? - набусито одговара момчина. - Кад се ослободимо, њиве ће се орати карактером. Неће кише ни требати.

-Шта ти је сад уопште карактер, побогу дијете?

-Карактер... то ти је - тако као на прилику једна машина која иде сама од себе и оре брда и долине.“ (Ћопић, 1964 : 44).

Основна Ћопићева намера била је да у незграпној сељачкој природи открије примарну људску племенитост. У сентименталним, интимно људским

ситуацијама Николетина је као велико дете нетакнутог срца. Из његових поступака, очевидно је да неће унизити човека. У суровој громади од природе крије љубав према човеку. Писац га прати ведрим, пријатељским хумором, не излаже га шали у којој би црте његове примитивности или тврда памет постали материја за подругљиви смех, за карикатуру. Николетина је елементарно непосредан и директан. Етичка веза са земљом за коју је устао да је штити од насиља и неправде, чини га неприкосновеним. Он је борац коме се без двоумљења могу поверити најтежи и најопаснији задаци:

„Приликом прекисиноћног напада на варош, партизани су упали у клопку.

(...)

Јовици се не сједи с миром, врти се, стење и загледа везане руке, док Николетина лежи као клада прислоњен уз голем сноп ражане сламе и само ћути.

-Ама како ти тако? - не може да издржи Јовица. - Сједиш и ћутиш, баиш те брига.

-Одмарам се од револуције - кратко каже Николетина. - Ово ми је једина прилика.“ (Ћопић, 1964 : 91).

Снажним приповедачким даром Ћопић је створио лик Николетине Бурсаћа, увео га у анегдоту и дао му перспективу да се упише у машту читаоца као популарно оличење типа простог човека из народа. Једноставно цртање јунака диктирано је описима доживљаја који су узети из свакодневице народноослободилачке борбе, инспирисано пишемом богатом збирком усмених анегдота. Једноставношћу израза у литературу је унео оригинални лик у регионалној боји. Тему револуције опсервирао је на ведар и оптимистички начин, прожимајући је емотивном ширином и епском традицијом које имају битан удео у генези и карактеру хумора приповедака и грађењу главног лика.

Ведро-хуморни Николетина Бурсаћ био је један од најдражих ликова Бранку Ћопићу. Он је, како сам оцењује, постао веома омиљен „код дјецe иако никада нисам ни помишљао на то“ (Јевтић, 1996: 164).

Пошто је Николетина Бурсаћ стекао значајну популарност, Ћопића су питали: када и где се зачела идеја о том лику и колико је резултат стваралачке имагинације? Николетина је према Ћопићевом исказу: „Типичан лик јунака какви су се могли срести у Крајини.“ (Јевтић, 1996: 166). То је народски хумористичан лик са карактеристичним особинама за људе и средину каква је била Босанска Крајина. "Хумористички лик из народне пјесме – то је онај Тале из Орашца", прецизира Ћопић. Дакле, то је лик који је већ у извесном смислу постојао у хуморним и шаливим народним песмама. Полазећи од тога, уз одговарајуће стваралачке модификације, Ћопић је уобличио Николетину. Тале из Орашца је послужио ако прототип за Николетину Бурсаћа.

Ако се упореде неке важније особине ових у знатној мери комичних јунака, видеће се њихова сличност. И Тале од Орашца као и Николетина Бурсаћ имају необичан спољашњи изглед, физички снажни, корпулентни, и помало незграпни, неугледно одевени... Док Тале од Орашца, познатији као Будалина Тале, носи огромну топузину, дотле Николетина вуче тешки митраљез. Овај

други је припроста али духовита добричина, позитивни домишљант, омиљен као одважна делија и спонтани шаљивац.

На питање Милоша Јевтића да ли је Николетина привукао читалачку публику својом животношћу, или пак својим хумористичким својствима, Ћопић је одговорио: „Уверен сам да Николетина не дјелује само хумористичким сценама, које се одигравају око њега, него је он делија, ратник, који по линији своје племенитости, јунаштва, и не знам чега још изазива и смех.“ (Јевтић, 1996: 166). Ћопић је следећи вешто формулисано питање, спретно поетички сажео хумористичко са животним, показујући на конкретном примеру где су права изворишта његове хуморности.

3. У експлицитним поетичким исказима Бранко Ћопић доводи у присну и непосредну везу свој завичај, детињство и књижевно стварање оплемењено хумором. Његова литература у много чему израста из доживљаја завичаја и осећања повезаности са његовим особеностима. Тако схваћен завичај био је неодвојиви део пишчевог живота у који су уграђене све националне вредности са разноликим социјалним, етичким, духовним особеностима. У неколико махова је наглашавао да има два завичаја. Лику, родни крај мајке и деда Рада, коју је интезивно проживљавао и упечатљиво замишљао захваљујући приповедању блиских рођака, што му је снажно подстицало и богатило машту, сматрао је првим духовно-имагинативним завичајем. Други завичај било му је Подгрмечје, Босанска Крајина, где се родио и одрастао.¹⁴

Смисао за хумор, шалу и хуморно-сатирично приповедање Ћопић је, како сам каже, понео из својих завичајних простора. То му је нека „жица прађедовска“. Родитељи му потичу из крајева одакле су Матавуљеви јунаци. Тај чудни сплет са раније личко-далматинске границе помешао се, у његови родним Хашанима, са Кочићевим Крајишницима. „И из те луде везе“, како дословце истиче, проистекла је особена хуморност. У његовом родном селу људи су вазда волели добро да се насмеју, „воле то више него ишта друго, воле да насамаре, да повале, да исмеју“, додаје Ћопић. (Адамовић, 1975 : 421). Хумор и шала били су присутни на гозбама, на славама и вашарима, при раду, на црквеним свечаностима – „хумор одасвуд избија непрекидно“, каже Ћопић са мало претеривања и помиње вечерња прела на којима царује хумор. „Сви разговори су обојени хумором; заиста је тако и заиста не претерујем...“, правда се он помало и сам поставља питање: „Зар је чудно што се та жица хуморног нашла и у мени?“ И на то питање сликовито одговара: „Није чудно, ја сам део тога света, то је све... Кујем своју жицу прађедовску.“ (Адамовић, 1975 : 421).

¹⁴ О времену детињста и првим доживљајима света Ћопић каже: "Када говорим о своме детињству, најприје морам да нагласим једну ствар: ја сам имао два завичаја. Први је – завичај моје мајке и мога дједа Рада; то је Лика. Ја Лику нисам видио све док ми није било 50 година, али – из дједових и маминих причања – Лику сам тако живо замишљао. Можда је то разлог што је моја машта веома богато радила... Други завичај је био онај гдје сам се родио, у коме сам се кретао; то је Босанска Крајина." (М. Јевтић, *Двадесет година – двадесет разговора*, "Просвета", Београд, 1996, 132.)

Сећајући се раних младалачких дана и литерарних првенаца Ћопић истиче да је почео истовремено „и са хумором и са поезијом“. Прве песме које је чуо у детињству биле су најчешће хумористичне, подругљиве, исмевачке, како сам прецизира. Оне су настале „колективним писањем“, као „сеоске песме“, како их одређује, указујући на особен начин њиховог обликовања.¹⁵ Подужу листу писаца из светске и домаће књижевности који су утицали на њега, завршава са Андрићем за кога каже да му је остао најближи.¹⁶ А онда цитира Андрићеву мисао да је у литератури редак хумор; „има великих литература без хумора, јер добар хумор је редак, добар хумор је као драги камен, драгоцен је.“ На ову мисао Ћопић надовезује свој став да једна књижевност не може без хумора и сатире те да без њега није потпуна, указујући при том на положај сатире и на потребну духовну атмосферу за њено стварање.

У разговору са Милошем Јевтићем, говорећи о томе како је почео писати за децу, Ћопић дословце истиче: "Мислим да ми најбоље лежи кратка лирско-хумористичка прича, та Чеховљевска проза, тако да кажем". (Јевтић, 1996: 145). И заиста, њему је веома одговарала управо та врста приповедне хумористичне прозе због тога што се одликовала изразитом ведрином, животном веселошћу и једноставном књижевном обрадом. У сажетој жанровски одређеној лирско-хумористичкој причи за децу и одрасле Ћопић је донео посебне квалитете, као што су ваљано организована радња, сугестивност, усмереност ка одређеном циљу и снажној поенти. У њој се доиста могао најбоље изразити, како сам наглашава, јер је на минималном простору био у стању да донесе богат, максималан животни садржај, који оставља упечатљив утисак. Ту је имао у виду и чињеницу да му структура кратке лирско-хумористичке приче у изражајном погледу омогућује да најбоље оствари јединство радње, забавног тона, утисака и ведрих расположења, што све ствара услове за доживљај и читање у једном даху и замаху.

У краткој лирско-хумористичкој прози, према сопственом уверењу, могао је у садржинском и тематском смислу дати „максимум лирско-хумористичког и хуманистичког.“ (Јевтић, 1996: 145). При том је Ћопић имао у виду понешто од оног шаљивог народног приповедања у коме се на интересантан и привлачан начин хуморно и продуховљено говори о животним догодовштинама, појавама и личностима.

¹⁵ Према изворном казивању његово родно село није имало неког "свог песника", већ су се састајали тројица-четворица, а понекад и више, да би "китили", складали и дописивали стихове. Умирили су од смеха док су ређали стихове, каже Ћопић. "Као дете, и ја сам више пута у томе учествовао. Чак сам се брзо прочуо да знам добро смишљати поезију". (Д. Адамовић, *Моји витезови тужног лика*, из разговора са Бранком Ћопићем, наведено према Сабраним делима Бранка Ћопића, Београд, 1975, 422-423.)

¹⁶ У Ћопићевим назнакама о томе шта воли код Андрића чије је извесне утицаје прихватио, садржани су и поједини елементи експлицитне поетике нашег хумористе. У Андрићевом делу и стваралаштву волео је онај његов мир којим прилази људима и животу, потом велико и речито ћутање и добру реч казану за човека, као и ону толико жељену тишину у коју он води. "Иза сваке жеље долази смрт, из сваког смеха...ћутање", закључује Ћопић, имајући у виду релацију смеха и ћутања. (Исто, 425.)

Пошто је добро познавао народни живот, његову душу и обичаје, природу и начин мишљења, Ћопић додаје, да на изворима народне мудрости „још нико није остао а да се добро није напојио.“ Управо за његову поетику хумора важно је то инспиративно напајање на богатом и непресахлом врелу народног духа и живота. На основу пишчевих експлицитних исказа и примера у ауторском тексту, на крају закључујемо да у циклусу приповедака *Доживљаји Николетине Бурсаћа* основну значењску мрежу чини хумор који се развио из усмене традиције. Са њим је писац срастао као са животном материјом своје литерарности. Свет главног јунака, Николетине Бурсаћа, јесте пишчев свет и показао се као главно исходиште приче и смеха.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Адамовић, Д. (1975):** *Моји витезови тужног лика*, (Из разговора са Бранком Ћопићем), наведено према Сабраним делима Бранка Ћопића, Београд, БИГЗ.
2. **Бахтин, М. (1989):** *О роману*, Београд, БИГЗ.
3. **Дреновац, Н. (1964):** *Писци говоре*, Београд, "Графос".
4. **Идризовић, М. (1981):** *Критичари о Бранку Ћопићу*, Сарајево, "Свјетлост".
5. **Милосављевић, П. (1993):** *Теорија белетристике*, Ниш, "Просвета".
6. **Марјановић, В. (1990):** *Бранко Ћопић*, (разговори и сусрети), Београд, "Просвета".
7. **Исти, (1982):** *Приповедачка проза Бранка Ћопића*, Сарајево, "Свјетлост".
8. **Огњановић, Д. (1997):** *Дечје доба - Студије и огледи из књижевности за децу*, Београд, "Просвета".
9. **Пелеш, Г.(1966):** *Поетика савременог југословенског романа*, Загреб, "Напријед".
10. *Речник књижевних термина*, (2001): Бања Лука, "Роамнов".
11. **Таутовић, Р.(1981):** *Насмејана мудрост*, Бања Лука, "Путеви".
12. **Ћопић, Б. (1964):** *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, Сарајево, "Свјетлост".
13. **Ченгић, Е. (1987):** *Ћопићев хумор и збиља I и II*, Загреб, "Глобус".

Snezana Bascarevic, Ph.D., University Senior Lecturer
Teachers' Training Faculty in Prizren - Leposavić

"ADVENTURES OF NIKOLETINA BURSAC" BY BRANKO COPIC

Summary: *This work deals with the phenomenon of the genesis and the nature of humor on the example of the compilation of stories The adventures of Nikoletina Bursac and represents an attempt of a new interpretation of the question. It was concluded that realism ennobled with humor constitutes the principal meaning framework of this book. Specific humor is developed upon the model of the principal character. This model produced the direct characterization of humor, having adopted it like its inherent characteristic. The world of the principal character is also the world of the author, which is the source of the stories and of the laughter.*

Key words: B. Copic, N. Bursac, humor, genesis, character.